

Rafał Quirini-Popławski
Łukasz Quirini-Popławski

Losy świątyń rzymskokatolickich w Beskidach Wschodnich po 1939 r.

Początki systematycznej akcji osadniczej na obszarze fragmentu północnej części Karpat Wschodnich zawartego pomiędzy górnym Dniestrem a Czeremoszem sięgają drugiej połowy XIV w.¹ W ramach podziału administracyjnego przedrozbiorowej Rzeczypospolitej tereny te znajdowały się w granicach ziem przemyskiej i halickiej województwa ruskiego, oddzielonych na tym obszarze rzeką Stryj. Praktycznie wszystkie większe wsie, które istniały na tym terenie w okresie przedrozbiorowym, powstały do początków XVII w., z czego duża część była lokowana na prawie wołoskim.

Wraz ze stałym osadnictwem doliny północnej części Beskidów Wschodnich zostały objęte podziałami administracyjnymi instytucji kościelnych działających na sąsiednich terenach Rzeczypospolitej, znalazły się więc w ramach prawosławnych (później greckokatolickich) eparchii oraz rzymskokatolickich diecezji z siedzibami w Przemyślu i Lwowie. Granica pomiędzy tymi jednostkami pokrywała się w zasadzie z podziałem administracji państwowej.

W przeciwieństwie do szeroko rozwiniętej sieci parafii prawosławnych i unickich, struktura Kościoła rzymskokatolickiego na terenach górskich aż do końca I Rzeczypospolitej w zasadzie nie funkcjonowała². Stało się tak mimo faktu, że pewną część ludności, zwłaszcza w zachodniej części interesującego nas terytorium, stanowili potomkowie szlachty zagrodowej, często pochodzenia wołoskiego³. Mimo formalnego podporządkowania wsi górskich parafiom mającym swe siedziby u podnóża Karpat (odległym nawet do 60 km!) działalność duszpasterską o charakterze misyjnym sprawowali tu poza księżmi diecezjalnymi głównie zakonnicy z pobliskich klasztorów⁴. Na porządku dziennym było zarówno odprawianie mszy w cerkwiach przez dojeżdżających księży katolickich, jak i udzielanie przez księży unickich sakramentów „*podług obrządku łacińskiego*”⁵. Jedyne stałe placówki duszpasterskie na terenach górskich powstały w związku z lokacją miasteczek i powiązanych z nimi rezydencji szlacheckich. W 1653 r. ks. Władysław Dominik Zasławski lokował na terenie wsi Skole miasto o nazwie Nowa Aleksandria, w którym od razu nakazano budowę kościoła rzymskokatolickiego⁶. Drewniana świątynia, otoczona własnymi wałami sprzężonymi z fortyfikacjami miejskimi i zamkowymi, zaczęła pełnić funkcję filii parafii w Stryju⁷.

Fot. 1.

Turka, kościół parafialny pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny, 1767-1778, (fot. R. Qurini-Popławski, 1996)

Początkowo dojeżdżali tam zarówno księża diecezjalni, jak i zakonni – franciszkanie z rezydencji w Stryju oraz karmelici trzewickowi z Drohobycza. Dopiero w 1743 r. biskup przemyski Wacław Hieronim Sierakowski zdecydował się na utworzenie na miejscu kapelanii, której zarząd został powierzony karmelitom drohobyckim⁸. Podobna sytuacja miała miejsce w Turce, której lokacji jako miasta dokonał w 1730 r. nowy właściciel Jan Antoni Kalinowski, cześnik halicki⁹. Zdecydował się on równocześnie ufundować tam rezydencję dla misjonarzy jezuickich z Sambora, przy której powstała z czasem parafia, erygowana formalnie 29 stycznia 1749 r. Na potrzeby misji jezuickiej przeniesiono do miasteczka drewnianą kaplicę, dopiero w latach 1767-1778 (z przerwą w pracach budowlanych pomiędzy 1773 a 1777) zastąpioną przez murowany późnobarokowy kościół (fot. 1)¹⁰.

Sytuacja uległa pewnej zmianie po przyłączeniu omawianych terenów do Cesarstwa Austriackiego. Z jednej strony polityka władz zaborczych prowadziła do zmniejszenia znaczenia żywiołu polskie-

go. Gdy więc na potrzeby statystyczne wprowadzono podział narodowościowy ludności, szlachta zagrodowa uczęszczająca do cerkwi greckokatolickich została ujęta w wykazach narodowości ruskiej¹¹. Z drugiej jednak strony żywioł rzymskokatolicki został znacząco zwiększony w wyniku akcji osadniczej, która doprowadziła do powstania na terenie Beskidów Wschodnich licznych kolonii zw. „niemieckimi”, zasiedlonych de facto zarówno przez przybyszów z Niemiec i Austrii, jak i niemieckojęzycznych osadników z Czech i Węgier¹². Ciekawy jest pod tym względem przykład Skolego, gdzie przed rozbiorem do kościółka uczęszczała miejscowa drobna szlachta, oficjaliści dworscy oraz węgierscy strażnicy. Pod koniec XVIII w. liczba ludności rzymskokatolickiej miasteczka wzrosła prawie dziesięciokrotnie w związku z napływem austriackich i węgierskich urzędników oraz zwiększeniem się liczby mieszczan¹³.

W ramach regulacji administracji kościelnej w latach 80. XVIII w. podjęto ponadto starania na rzecz zagęszczenia sieci parafialnej w obrębie diecezji galicyjskich, planując utworzenie szeregu nowych placówek rzymskokatolickich¹⁴. W związku z kasatami klasztorów doprowadzono jedynie do przejścia placówek w Turce (1773) i Skolem (1826) przez księży diecezjalnych¹⁵. Realizacja części tych planów nastąpiła

znacznie później i związana była w pewnym stopniu z nowymi koloniami¹⁶. Około połowy XIX w. przy zbudowanych wówczas świątyniach powstały więc samodzielne ośrodki duszpasterskie w: Klimcu (1843, przeniesiona do Felicentalu w 1861)¹⁷, Wełdzirzu (1846)¹⁸, Delatynie (1857)¹⁹ i Podbużu (1860)²⁰. Kolejne placówki (częściowo przy powstałych już wcześniej kościołach) powołano do życia dopiero w pierwszej połowie XX w. w: Boryni (1902)²¹, Łomnej (1909)²², Ludwikówce (1910)²³, Schodnicy (1911)²⁴, Bitkowie (1923) oraz Synowódzku Wyżnym (1933)²⁵. Dla powstania trzech ostatnich decydujące znaczenie miał napływ robotników do zakładanych tam ośrodków przemysłowych związanych z wydobywaniem i przeróbką ropy naftowej oraz eksploatacją lasów.

Od czasu uzyskania przez Galicję autonomii powstawać zaczęły także liczne świątynie pomocnicze, jak kościoły filialne i kaplice publiczne²⁶. Proces budowy nowych świątyń rzymskokatolickich na terenie Beskidów Wschodnich nabrał rozpędu w okresie międzywojennym, stając się jednym z elementów akcji rozbudzenia świadomości narodowej i religijnej potomków szlachty zagrodowej²⁷. Budowane w latach 30. XX w. kościoły w Boryni, Komarnikach nad Stryjem i Majdanie nie zostały jednak już nigdy ukończone, jak również nie zrealizowano już rozpoczętych procesów powołania kolejnych parafii (m.in. w Worochcie)²⁸.

Ostatecznie, w momencie wybuchu drugiej wojny światowej na interesującym nas obszarze znajdowało się 13 kościołów parafialnych (ryc. 1), 3 kościoły filialne i 37 kaplic publicznych należących do diecezji przemyskiej (części dekanatów samborskiego i drohobyckiego) i archidiecezji lwowskiej (fragmenty dekanatów stryjskiego, dolińskiego i stanisławowskiego; dawny Stanisławów to obecnie IvanoFrankivsk)²⁹. Ponadto, co najmniej 3 kościoły były trakcie budowy³⁰ (tab. 1).

Ludność rzymskokatolicka opuściła teren Beskidów Wschodnich w dwu falach. Mieszkańcy niemieckojęzyczni wyjechali zasadniczo w 1944 r. z obawy przed zbliżającym się frontem, zaś Polacy – rok później, w wyniku zmiany granic. Należy podkreślić, że żaden z kościołów znajdujących się na interesującym nas obszarze nie pozostał przy swej pierwotnej funkcji. Opuszczone przez wiernych i księży świątynie przeszły w posiadanie nowych władz podlegając po 1945 r. różnym przemianom.

Najgorszy los spotkał pięć kościołów parafialnych, które w tym czasie przestały kompletnie istnieć³¹. Jednym z nich był murowany kościół parafialny pw. św. Rocha w Boryni, który powstał w latach 1877-1879, przy istniejącej tu od około 1780 r. kolonii niemieckiej³². Zamknięta zaraz po wojnie świątynia została zamieniona na

Tab. 1.
Losy kościołów rzymskokatolickich
na terenie Beskidów Wschodnich
w okresie 1939-1991

Stan świątyni	Liczba	%
Zniszczone	5	31
Funkcje świeckie	10	63
Przekazane cerkwi	1	6
Razem	16	100

Ryc. 1.

Lokalizacja obszaru badań w granicach II Rzeczypospolitej (A) i rozmieszczenie świątyń katolickich w Beskidach Wschodnich, stan na 1939 r. (B)
 Źródło: opracowanie własne.

magazyn miejscowego kolchozu. W 1965 r. została jednak całkowicie zniszczona, prawdopodobnie w związku z budową szosy prowadzącej z Sambora przez Przełęcz Użocką do Użhorodu, choć szczegóły tego zdarzenia nie są znane³³.

Podobny los spotkał także kompleks budynków Instytutu Wychowawczego Zgromadzenia SS. Franciszkanek Rodziny Marii wraz z kościołem pw. Niepokalanej Poczęcia Najświętszej Marii Panny, zbudowany w latach 1894-1895 w Łomnej (dziś Limna)³⁴. Wojenne dzieje Instytutu są znane stosunkowo dobrze dzięki materiałom archiwalnym przechowywanym w Archiwum Głównym Zgromadzenia ss. Franciszkanek Rodziny Marii w Warszawie. Wiadomo, że poważne zagrożenie wisiało nad nim już 17 września 1939 r., kiedy miał stać się obiektem ataku bojówki ukraińskiej. Dnia 30 września Instytut został jednak zajęty przez wojsko sowieckie, a jego budynki upaństwowiono. Mimo to siostry prowadziły wówczas kursy tajnego nauczania, zaś budynki zakonne nie uległy poważniejszym uszkodzeniom³⁵. Pod okupacją niemiecką, która rozpoczęła się 27 czerwca 1941 r., własność zakładu przywrócono ponownie zakonowi. Poza wznowioną działalnością pedagogiczną siostry podjęły się przechowywania żydowskich dzieci z Warszawy. Na 120 dzieci przebywających w instytucie ich liczba sięgnęła 24. 14 września 1943 r. doszło do napadu na klasztor i rabunku zakładu przez oddział UPA, co spowodowało wyjazd większości zakonnice i dzieci z Łomnej. Zabrano wówczas także część wyposażenia kościoła³⁶. Wycofujący się w 1944 r. Niemcy podłożyli pod zakład miny zapalające, powodując jego pożar. Pozostałe jeszcze na miejscu zakonnice ewakuowały się w 1945 r. do Polski³⁷. Wiadomo, że ruiny kościoła i zakładu były jeszcze widoczne w latach 60. XX w., gdy do Łomnej dotarła potajemnie jedna z sióstr. Zapewne w latach 70. zostały one rozebrane w nieznanych bliżej okolicznościach.

Pośród nieistniejących już świątyń wyjątkową wartość artystyczną posiadał drewniany kościół parafialny pw. Bł. Kingi w Schodnicy, zbudowany w 1896 r. według projektu znanego krakowskiego architekta Sławomira Nałęcz Odrzywolskiego. Była to bodajże pierwsza próba zrealizowania na gruncie architektury kościelnej budowli inspirowanej sztuką ludową, wyprzedzająca o kilka lat pierwsze projekty sakralne w stylu zakopiańskim³⁸. Z powodu napadów na ludność polską mieszkańcy Schodnicy pod koniec drugiej wojny światowej przenieśli się do Borysławia i Drohobycza, a w 1945 r. wyjechali na zachód³⁹. Kościół został spalony w latach pięćdziesiątych⁴⁰.

Nie są znane także szczegóły zniszczenia kościoła parafialnego p.w. Matki Bożej Częstochowskiej w Synowódzku Wyżnym (dziś Wierchne Siniowidne) (zbud. 1912 r.). Wedle relacji niektórych mieszkańców miało to nastąpić już w 1939 r. Skądinąd wiadomo jednak, że Synowódzko Wyżne zostało w większości spalone przez Niemców wycofujących się w sierpniu 1944 r.⁴¹

Szczególnie dramatyczne okoliczności wiązały się ze zniszczeniem drewnianego kościoła parafialnego pw. Znalezienia Krzyża Świętego w Węldziru (dziś Szewczenkowie) (zbud. 1852-1857)⁴², wsi która między październikiem 1943 r. a czerwcem 1944 r. przeżyła trzykrotne napady UPA, w czasie których zginęło 20-40 Polaków⁴³. W marcu 1944 r. ostatni proboszcz wędziski ks. Władysław Bury postanowił przenieść się do Doliny, skąd w latach 1944-1945 dojeżdżał do Węldziru miejscowy wikary ks. Henryk Smoluk, aresztowany następnie przez NKWD i wywieziony na Syberię⁴⁴. Wedle relacji ks. Józefa Garbicza, ostatniego proboszcza Doliny do tragicznych wydarzeń doszło w Węldziru w lecie 1944 r., podczas ofen-

sywy sowieckiej. Śmiertelnie ranny został wówczas ostatni rezydent ks. Stanisław Hopek oraz zniszczono (spalono?) kościół i jego wyposażenie. Dopiero po ustaniu walk „zebrano porozrzucany inwentarz”, który złożono na plebanii w Dolinie⁴⁵. Jest prawdopodobne, że resztki świątyni przetrwały jeszcze do lat 1952-1953 i dopiero wtedy materiał z jej rozbiórki miał posłużyć przy budowie magazynu spożywczego w Wygodzie oraz szkoły w Weldziru⁴⁶.

Wspomniano już, że kościół parafialny w Boryni pełnił do czasu rozbiórki funkcję magazynu kołchozowego. Różne wtórne funkcje świeckie pełniła po drugiej wojnie światowej zdecydowana większość świątyń rzymskokatolickich na terenie Beskidów Wschodnich. Część z tych kościołów poddano wówczas znaczącym przekształceniom, które wiązały się nie tylko z adaptacją do nowych funkcji, ale miały także na celu zatarcie sakralnego charakteru budowli. Mimo, iż wtórne funkcje tymczasowo zabezpieczały strukturę budowli, na dłuższą jednak metę brak remontów, użytkowanie niezgodne z pierwotnym przeznaczeniem oraz dokonywane prowizoryczne zmiany doprowadziły większość z tych świątyń na skraj katastrofy budowlanej, nie mówiąc już o utracie ich walorów zabytkowych.

Stosunkowo niewiele zmian przeszedł kościół parafialny pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Turce (fot. 1), najstarsza świątynia rzymskokatolicka zachowana na terenie Beskidów Wschodnich. W listopadzie 1945 r. został on opuszczony przez zasłużonego proboszcza ks. Ignacego Kułakowskiego, który wywiózł także sporą część wyposażenia kościelnego. Opuszczona świątynia pełniła potem kolejno funkcje: szkolnej sali gimnastycznej, sklepu, różnego rodzaju magazynów oraz stolarni. Spowodowało to zniszczenie elementów wyposażenia pozostałych wewnątrz kościoła. Mimo, iż nie przeprowadzono poważniejszych ingerencji w strukturę budowli, okres powojennego użytkowania doprowadził ją do katastrofalnego stanu. Zawaliła się większość sklepień i część konstrukcji dachowej, odpadła część tynków, uszkodzono detale architektoniczne na fasadzie oraz stropy w aneksach. Wokół zbudowano ponadto liczne drewniane szopy i garaże⁴⁷.

Podobne funkcje pełniły także dwie świątynie wzniesione przed drugą wojną światową na terenie powiatu turczańskiego. Kościół w Komarnikach został magazynem kołchozowym. Przystosowując go do nowej funkcji wewnątrz nakryto drewnianym stropem, zabito deskami nieprzeszkłone okna, jedno z nich rozbijając i zamieniając na otwór wejściowy⁴⁸. Nowy kościół w Boryni (fot. 2), budowany w centrum wsi od 1938 r. (proj. Wawrzyniec Dayczak), został natomiast zaadaptowany na kino i w związku z tym mocno przebudowany. Elewacja frontowa została obniżona i dwuspadowo zamknięta, od wschodu dobudowano długi aneks. Zmiany wprowadzono także we wnętrzu budowli⁴⁹.

Dość oryginalnego przeznaczenia doczekał się również nieukończony przed wojną kościół w Majdanie, budowany od 1938 r. wedle projektu inż. Józefa Gołąba⁵⁰. Po długotrwałym okresie opuszczenia i postępującej ruinacji został on około 1980 r. zaadaptowany na tzw. bazę wypoczynku krótkotrwałego przez architektów lwowskiego Instytutu „Ukrzachidprojektrestavracija” (arch. Jarema Kusznir, Natalia Beć i Wołodmyr Szwec)⁵¹. Co ciekawe, prace te nie spowodowały w zasadzie zmiany zewnętrznego wyglądu budowli. W zrekonstruowanych dachach, pokrytych

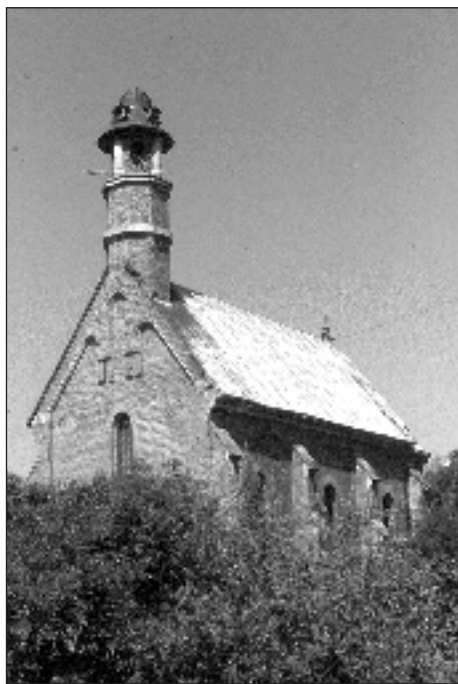
Fot. 2.

Borynia, kościół budowany od 1938 r. (fot. R. Quirini-Popławski, 1996)

dachówką, wprowadzono jedynie delikatne lukarny, zaś wewnątrz podzielono na kondygnacje i mniejsze pomieszczenia.

Zmienne losy przechodził też kościół parafialny pw. Św. Michała Archanioła (zbud. po 1844 r.?) w Ludwikówce (dziś Mislivka). Wiadomo, że nieliczni miejscowi Polacy wyjechali stąd już w 1939 r., zaś potomkowie kolonistów niemieckich – w 1941 r. Po wkroczeniu w 1944 r. Armii Czerwonej kościół ostatecznie zamknięto, zaś w trzy lata później pozbawiono go wyposażenia. Ołtarze oraz obrazy zostały spalone na miejscu, część zaś rozebrała miejscowa ludność. Od 1949 r. świątynia pełniła funkcję klubu wiejskiego, a w 1967 r. stała się sklepem spożywczym. Po kilku adaptacjach w okresie powojennym wygląd kościoła uległ znacznemu zniekształceniu. Wszystkie elewacje świątyni otynkowano, zlikwidowano wieżyczkę na dachu oraz okno w kruchcie⁵².

Do świątyń, których wtórne funkcje nie spowodowały znaczących zmian w wyglądzie należy ponadto zaliczyć kościoły parafialne w Bitkowie (zbud. 1923-1924) i Delatynie (zbud. 1857-1864?)⁵³. W Bitkowie funkcjonował w latach 1943-1944 dobrze zorganizowany ośrodek samoobrony polskiej, oparty o uzbrojoną straż kopalnianą, wzmocnioną przez żołnierzy AK ze Lwowa i Korczunku Daszawskiego. Zacięte walki toczone w obronie życia mieszkających tu Polaków nie spowodowały jednak uszkodzenia miejscowego kościoła parafialnego pw. św. Barbary⁵⁴. W 1945 r. ks. Tytus Korczyk opuścił Bitków wraz z parafianami udającymi się w okolice Opoła, zabierając ze sobą znaczną część wyposażenia kościoła. Świątynia stała przez kilka lat pusta, a na

Fot. 3.
Delatyn, kościół parafialny
pw. Św. Franciszka z Asyżu, 1857-1864?
(fot. R. Qurini-Popławski, 1995)

początku lat pięćdziesiątych została zamieniona na szkolną salę gimnastyczną (zniszczono wtedy m.in. ołtarz główny)⁵⁵. Struktura architektoniczna kościoła nie uległa jednak większym przekształceniom. Zamurowano jedynie wejścia do aneksów przy prezbiterium oraz otwór prowadzący z piętra zachodniego aneksu przywieżowego na chór muzyczny. W poprzek wnętrza świątyni, na wysokości gzymsu kordonowego, położono belkę, która posłużyła jako miejsce przymocowania lin.

Z obawy przed napadami UPA nękającymi wówczas okolice Delatyna ostatni proboszcz ks. Walenty Garczyński oraz katecheta ks. Jan Krukowski w 1943 r. zamieszkali na plebanii w Nadwórnej⁵⁶. Uszkodzony nieco podczas wojny kościół delatyński (fot. 3) został zamknięty w 1946 r. Najpierw mieścił magazyn wojskowy (do 1970 r.), potem, mimo planów zorganizowania w nim muzeum, zamieniony został na magazyn nawozów sztucznych. W tym okresie zniszczeniu uległo jego wyposażenie. Od około 1980 r. świątynia stała już pusta⁵⁷. Wygląd zewnętrzny kościoła nie uległ w

zasadzie żadnym zmianom, choć jego ściany zostały znacząco uszkodzone wskutek przechowywania wewnątrz nawozów sztucznych.

O wiele większe przekształcenia stały się udziałem kościołów w Podbużu, Skolem i w Wygodzie. Gdy na przełomie 1944 i 1945 r. zmarł ks. Ignacy Popkiewicz ostatni proboszcz w Podbużu, a wieś była areną morderstw kilku Polaków, wierni zdecydowali się na wyjazd na Zachód. Parafia uległa likwidacji na początku 1945 r.⁵⁸ Zamknięty kościół parafialny pw. św. Jana Chrzciciela (zbud. 1865-1866) przechodził zmienne koleje losu, pełniąc m.in. funkcję warsztatu malarskiego i siedziby chóru greckokatolickiego⁵⁹. Świątynia uległa po wojnie radykalnej przebudowie, w wyniku której zupełnie zatarciu uległ pierwotny wygląd budowli. Jej wnętrze podzielono na dwie kondygnacje. Dostęp do górnej kondygnacji umożliwiły zewnętrzne schody wiodące na dach dawnej zakrystii, skąd do wnętrza prowadził otwór wybity w bocznej ścianie prezbiterium. W ścianach obu kondygnacji pojawiły się nowe otwory okienne, a w nawie – nowy otwór wejściowy. Usunięto wreszcie wieżę, której śladem pozostał ryzalit w elewacji frontowej, oraz wieżyczkę na sygnaturkę.

Stojący przed drugą wojną światową w Skolem kościół parafialny p.w. Siedmiu Boleści Najświętszej Marii Panny został zbudowany w latach 1890-1891 (proj.

Fot. 4.

Wygoda, kościół parafialny pw. Najświętszego Serca Jezusa, 1898-1900
(fot. R. Quirini-Popławski, 1995)

Fot. 5.

Felicental, kościół parafialny pw. Św. Jana Nepomucena, 1861 r.
(fot. R. Quirini-Popławski, 1994)

Alfred Kamienobrodzki), na miejscu starszej drewnianej świątyni spalonej podczas wielkiego pożaru miasteczka w 1888 r. Zamknięto go prawdopodobnie w 1946 r. po przesiedleniu większości miejscowej ludności rzymskokatolickiej na Dolny Śląsk. Wyjeżdżający zabrali ze sobą także część wyposażenia kościoła, który został przeznaczony na magazyn, a następnie elektrownię miejską. W związku z tym zburzono kościelną wieżę i zniszczono większość wyposażenia. W latach 60. świątynia uległa jednak pożarowi, po którym stała już pusta, co z kolei spowodowało postępującą ruinę, zwłaszcza stropów i dachów, a także utratę części tynków⁶⁰.

Niezwykle „oryginalne” funkcje pełnił też drewniany kościół parafialny pw. Najświętszego Serca Jezusa w Wygodzie (zbud. 1898-1900). Jego wnętrze uległo dewastacji już po wkroczeniu armii sowieckiej, zabrano z niego organy, a w 1946 r. zamieniono na siedzibę miejscowego komitetu partyjnego (fot. 4). Kolejno znajdowały się tu m.in.: klub pionierów, warsztat, pracownie artystyczne, mieszkania prywatne, szkoła sportowa, szkoła wieczorowa, a od marca 1989 r. – archiwum⁶¹. Już w 1946 r. kościół w Wygodzie został kompletnie przekształcony – wnętrze podzielono na dwie kondygnacje oraz liczne, wtórne pomieszczenia, wprowadzono nowe otwory okienne, rozebrano wieżyczkę na sygnaturkę oraz zakrystię, otynkowano ściany nawy i prezbiterium, położono też nowe dachy.

W stosunkowo najlepszym stanie okres powojenny przetrwała drewniana świątynia, zbudowana w 1861 r. w kolonii Felicjental (dziś Dolinivka) (fot. 5). W ślad za wycofującymi się jednostkami niemieckimi kolonię opuściła większość niemieckojęzycznych parafian. Zapewne także w 1944 r. wyjechał z Felicjentalu ostatni administrator tamtejszej parafii ks. Kazimierz Połczyński⁶². Świątynia, zamknięta ok. 1948 r., nie była użytkowana, pozostając pod opieką miejscowej ludności ukraińskiej. Gdy w 1989 r. oddział milicji podjął próbę jej zniszczenia zdecydowana postawa, a nawet czynny opór mieszkańców, spowodował ocalenie kościoła. Skończyło się na wywiezieniu części wyposażenia. Dzięki temu dobrze zachowała się nie tylko struktura budowli, ale także dekoracja malarska jej wnętrza oraz pewne elementy wyposażenia. Wkrótce potem dokonano adaptacji kościoła na potrzeby cerkwi prawosławnej⁶³.

Na przełomie lat 80 i 90. XX w. sytuacja uległa radykalnej zmianie. Kościoły w Turce (1992), Komarnikach (1992), Skolem (1993) oraz Delatynie (1994) zostały zwrócone Kościołowi rzymskokatolickiemu, który podjął się dzieła ich odbudowy. W latach 1994-1995 na miejscu poprzedniej świątyni parafialnej postawiono nowy kościół w Boryni, zaś w latach 1991-1992 cerkiew prawosławna patriarchatu moskiewskiego przejęła dawny kościół w

Tab. 2.

Stan kościołów rzymskokatolickich
na terenie Beskidów Wschodnich
w latach 90. XX w.

Stan świątyni	Liczba	%
Zwrócone Kościołowi	4	25
Odbudowane	1	6
Przekazane cerkwi	3	19
Nieistniejące	4	25
Funkcje świeckie	4	25
Razem	16	100

Ludwikówce⁶⁴. Przebieg i skutki tego procesu zasługują zresztą na osobne opracowanie (tab. 2).

Podsumowując powyższe dane należy zwrócić uwagę na kilka cech odróżniających nieco przedstawiony powyżej obraz od losów kościołów rzymskokatolickich na sąsiednich terenach sowieckiej Ukrainy. W okresie powojennym na obszarze Beskidów Wschodnich nie funkcjonowała stale żadna katolicka świątynia. Zaledwie jedna budowla służyła (zresztą dopiero od 1989 r.) celom kultowym, oddana w użytkowanie cerkwi prawosławnej. Należy podkreślić bardzo dużą liczbę kościołów kompletnie zniszczonych, sięgającą ponad 30% stanu przedwojennego, przy pełnym w zasadzie braku świątyń opuszczonych. Charakterystyczne jest także to, że pośród wtórnych funkcji świeckich kościołów stosunkowo rzadko pojawia się rola magazynu kolchozowego, którą pełniła zdecydowana większość świątyń wiejskich na sąsiednich terenach byłej archidiecezji lwowskiej.

Przypisy:

¹ Tak wyznaczone terytorium to fragment Beskidów Wschodnich, znajdujący się kolejno w granicach I Rzeczypospolitej, Galicji i II Rzeczypospolitej, który po II wojnie światowej wszedł w skład Ukraińskiej SRR. W niniejszym opracowaniu uwzględniono jedynie kościoły parafialne oraz będące w momencie wybuchu II wojny światowej w trakcie budowy, znajdujące w głębi terenów górskich.

² W. Pulnarowicz, *U źródeł Sanu, Stryja i Dniestru (Historia powiatu turczańskiego)*, Turka 1929, s. 53; W. Pulnarowicz, *Rycerstwo polskie Podkarpacia (Dawne dzieje i obecne obowiązki szlachty zagrodowej na Podkarpaciu)*, Przemyśl 1937, s. 35-36.

³ Osadnictwo na pograniczu węgierskim miało początkowo (głównie między ok. 1370 a 1560) charakter wojskowy, następnie jednak utraciło funkcje militarne (W. Pulnarowicz, *U źródeł Sanu, op. cit.*, s. 5-7, 135-137; W. Pulnarowicz, *Rycerstwo polskie Podkarpacia, op. cit.*, s. 17-29). Liczbę potomków szlachty zagrodowej na terenie całego Podkarpacia szacowano w latach 30. XX w. na 100 000 do 200 000 (W. Pulnarowicz, *U źródeł Sanu, op. cit.*, s. 133; W. Pulnarowicz, *Rycerstwo polskie Podkarpacia, op. cit.*, s. 29, 63).

⁴ W. Pulnarowicz, *Rycerstwo polskie Podkarpaci., op. cit.*, s. 35-39. Charakterystyczna była pod tym względem sytuacja Turki należącej formalnie do parafii w Starym Samborze, gdzie docierali jednak głównie mnisi samborscy (zob. W. Pulnarowicz, *U źródeł Sanu, op. cit.*, s. 53).

⁵ W. Pulnarowicz, *Rycerstwo polskie Podkarpacia, op. cit.*, s. 36.

⁶ Archiwum Metropolitalne w Przemyślu (dalej cyt.: AMP.), nr 157, s. 864; F. Papée, *Skole i Tucholszczyzna, „Przewodnik Naukowy i Literacki”*, 1890-1891, t. 18, s. 641-642.

⁷ F. Papée, *Skole, op. cit.*, s. 929.

⁸ R. Quirini-Popławski, *Kościół parafialny p.w. Siedmiu Boleści Najświętszej Marii Panny w Skolem*, [w:] *Kościół i klasztor rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego*, t. 9, Kraków 2001, s. 177-178.

⁹ W. Pulnarowicz, *U źródeł Sanu, op. cit.*, s. 48-49.

¹⁰ W. Pulnarowicz, *U źródeł Sanu*, op. cit., s. 51-56; A. Kuczera, *Samborszczyzna. Ilustrowana monografia miasta Sambora i ekonomii samborskiej*, t. I, Sambor 1935, s. 386; R. Quirini-Popławski, *Kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Turce*, [w:] *Kościół i klasztory*, op. cit., t. 5., Kraków 1997, s. 289-292.

¹¹ W. Pulnarowicz, *Rycerstwo polskie Podkarpacia*, op. cit., s. 37-39.

¹² F. Papée, *Skole*, op. cit., s. 1142-1143, 1154-1155; *Das Deutschtum in Galizien. Eine geschichtliche Entwicklung und gegenwärtige Lage*, Lemberg 1914, s. 3-6. O niemieckojęzycznych skupiskach ludności rzymskokatolickiej na terenie Karpat galicyjskich, zob. *ibidem*, s. 11-14.

¹³ F. Papée, *Skole*, op. cit., s. 931.

¹⁴ W 1787 r. do archidiecezji lwowskiej przyłączono teren dawnego powiatu stryjskiego, w związku z czym granica między obu diecezjami na terenie Karpat uległa przesunięciu na zachód (por.: B. Kumor, *Organizacja terytorialna diecezji przemyskiej 1772-1850*, „*Nasza Przyszłość*”, 1975, t. 43, s. 137-138).

¹⁵ F. Papée, *Skole*, op. cit., s. 929-930.

¹⁶ Co ciekawe powstanie stałych placówek rzymskokatolickich przyczyniało się do przyspieszenia procesu polonizacji mieszkańców kolonii (zob. *Das Deutschtum in Galizien*, op. cit., s. 135-137).

¹⁷ R. Quirini-Popławski, *Kościół parafialny p.w. Św. Jana Nepomucena w Felicentalu* [w:] *Kościół i klasztory*, op. cit., t. 9, Kraków 2001, s. 52 (zamiast planowanej w latach 80. XVIII w. parafii w Smorzu).

¹⁸ *Schematismus archidioecesis leopoliensis ritus latini*, Leopoli 1847, s. 48; *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 13, Warszawa 1893, s. 200.

¹⁹ *Schematismus archidioecesis leopoliensis ritus latini*, Leopoli 1936, s. 142; W. Urban, *Szkice z dziejów archidiecezji lwowskiej i jej duszpasterstwa*, Rzym 1984, s. 59, 79; *Zabytki województwa stanisławowskiego. Wykaz z lat 1920-1929 (opracowany przez pracowników lwowskiego okręgu konserwatorskiego)*, R. Brykowski, G. Ruszczyk (red.), Warszawa 1998, s. 30. Utworzenie parafii w Delatynie planowano już około 1820 r. (B. Kumor, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej (1772-1918)*, Kraków 1980, s. 622, tab. nr 7).

²⁰ R. Quirini-Popławski, *Kościół parafialny p.w. Św. Jana Chrzciciela w Podbużu*, [w:] *Kościół i klasztory*, op. cit., t. 6, Kraków 1998, s. 145-146 (zamiast skasowanej w 1794 r. parafii w Winnikach, której odtworzenie planowano już w 1807 r.).

²¹ *Schematismus universi cleri saecularis et regularis Dioecesis Premisliensis ritus latini pro anno Domini...*, Premislae 1917, s. 203; R. Quirini-Popławski, *Kościół parafialny p.w. Św. Rocha i kościół filialny w Boryni*, [w:] *Kościół i klasztory*, op. cit., t. 5, Kraków 1997, s. 19-20 (ekspozytura powstała przy zbudowanym już wcześniej kościółku).

²² *Schematismus universi cleri saecularis et regularis Dioecesis Premisliensis*, op. cit., s. 206.

- ²³ *Schematismus archidioecesis leopoliensis ritus latini*, Leopoli 1911, s. 93.
- ²⁴ R. Quirini-Popławski, *Kościół parafialny pw. Bł. Kingi w Schodnicy*, [w:] *Kościóły i klasztory*, op. cit., t. 6, Kraków 1998, s. 167.
- ²⁵ *Schematismus archidioecesis leopoliensis ritus latini*, Leopoli 1936, s. 159 (Synowódzko Wyżne); *Schematismus archidioecesis leopoliensis*, op. cit., 1936, s. 127 (Bitków).
- ²⁶ Zasługi ks. I. Kułakowskiego z Turki dla budowy okolicznych kościółków, zob. W. Pulnarowicz, *U źródeł Sanu*, op. cit., s. 56.
- ²⁷ W. Pulnarowicz, *Rycerstwo polskie Podkarpacia*, op. cit., s. 45.
- ²⁸ Archiwum Archidiecezji Lwowskiej we Krakowie (dalej cyt.: AALw.), AP-72, korespondencja dotycząca planów utworzenia parafii w Worochcie, 1936-1937.
- ²⁹ *Schematismus universi cleri saecularis et regularis Dioecesis Premisliensis ritus latini pro anno Domini...*, Premisliae 1938, s. 52-54, 133, 135, 137-138; *Schematismus archidioecesis leopoliensis ritus latini*, Leopoli 1936, s. 86, 88-89, 92, 113, 115, 117, 142, 144, 151, 153. Trzy kaplice publiczne były ponadto podporządkowane parafiom należącym do dekanatu kołomyjskiego.
- ³⁰ Wiadomo, że w 1938 r. planowano także podjęcie budowy kościoła w Smorzu („Gazeta Stryjska”, nr 40 (221), 9 X 1938, s. 8).
- ³¹ W niniejszym opracowaniu nie uwzględniono zniszczonych kaplic, z których cześć prezentowała ciekawe walory artystyczne (np. kaplica w Tatarowie z 1911 r. – *Nowy kościółek na Huculszczyźnie*, „Nowości Ilustrowane” [Kraków], 1911, nr 35, s. 7; *Schematismus archidioecesis leopoliensis ritus latini*, Leopoli 1912, s. 140).
- ³² W. Pulnarowicz, *U źródeł Sanu*, op. cit., s. 99; R. Quirini-Popławski, *Kościół parafialny pw. Św. Rocha*, [w:] *Kościóły i klasztory*, op. cit., t. 6, s. 19-20.
- ³³ Informacje uzyskane w Boryni w 1992 i 1996 r.
- ³⁴ R. Quirini-Popławski, *Kościół pw. Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny i Instytut Wychowawczy Zgromadzenia SS. Franciszkanek Rodziny Marii w Łomnej*, [w:] *Kościóły i klasztory*, op. cit., t. 5, Kraków 1997, s. 125-126.
- ³⁵ Archiwum Główne Zgromadzenia SS. Franciszkanek Rodziny Marii w Warszawie (dalej cyt.: ARM), AZ V, 29 (wspomnienia s. Marii Ziółkowskiej), s. 82-85; T. Frącek, *Zgromadzenie Sióstr Franciszkanek Rodziny Marii w latach 1939-1945*, Warszawa 1981, s. 64, 190.
- ³⁶ ARM, VII 85, *Wspomnienia z Łomny 1939-1945*, s. 8-10; T. Frącek, *Zgromadzenie Sióstr Franciszkanek*, op. cit., s. 121, 134, 166, 180, 217.
- ³⁷ ARM, VII 85, *Zakład Naukowo-Wychowawczy Łomna* (wspomnienia s. Tekli Budnowskiej).
- ³⁸ R. Quirini-Popławski, *Kościół parafialny pw. Bł. Kingi w Schodnicy* [w:] *Kościóły i klasztory*, op. cit., t. 6, Kraków 1998, s. 171.
- ³⁹ Archiwum Metropolitalne w Przemyślu (dalej cyt.: AMP), TD VI, *Drohobycz. Sprawozdanie z dekanatu*, 6 kwietnia 1945.

⁴⁰ Informacja uzyskana w 1992 r. w Schodnicy.

⁴¹ *Історія міст і сіл української РСР*, t. 12, *Львівська область*, Київ 1968, s. 715.

⁴² R. Qurini-Popławski, *Kościół parafialny pw. Znalezienia Krzyża Świętego w Weldziru*, [w:] *Kościoty i klasztory*, op. cit., t. 10, Kraków 2002, s. 361.

⁴³ G. Mazur, *Pokucie w latach drugiej wojny światowej*, Kraków 1994, s. 160, 165, 170. Najkrwawsze skutki miał napad 7 marca 1944 r., gdyż Polacy stawili zbrojny opór banderowcom.

⁴⁴ J. Anczarski, *Kronikarskie zapisy z lat cierpień i grozy w Małopolsce Wschodniej*, Kraków 1996, s. 141.

⁴⁵ R. Qurini-Popławski, *Kościół parafialny pw. Znalezienia*, [w:] *Kościoty i klasztory*, op. cit., t. 10, s. 363. AALw., AR-Weldzisz, list ks. J. Garbicza do kurii w Lubaczowie, 2 kwietnia 1948.

⁴⁶ Zob. M. Juruś, *Klasztor Redemptorystów w Maksymówce (1906-1926)*, Kraków 2000, s. 124. Podobny los spotkał też klasztor z kaplicą redemptorystów (późniejszy Zakład Letniskowy dla księży) w pobliskiej Maksymówce (zbud. 1904-1906) rozebrane przez okoliczną ludność w latach 1945-1946 (*ibidem*, s. 123-134).

⁴⁷ R. Qurini-Popławski, *Kościół parafialny pw. Wniebowzięcia*, [w:] *Kościoty i klasztory*, op. cit., t. 10, s. 294, 297.

⁴⁸ R. Qurini-Popławski, *Kościół w Komarnikach*, [w:] *Kościoty i klasztory*, op. cit., t. 5, Kraków 1997, s. 99-100.

⁴⁹ Różnorodne funkcje świeckie spełniały też niektóre kaplice na terenie parafii turczańskiej (np. drewniany kościółek w Rozłuczu z lat 1901-1902 był magazynem kołchozowym, a kaplica w Wołczem z 1900 r. – muzeum ateizmu).

⁵⁰ R. Qurini-Popławski, *Kościół w Majdanie*, [w:] *Kościoty i klasztory*, op. cit., t. 6, Kraków 1998, s. 122-123.

⁵¹ Lwów, Instytut „Ukrzachidprojektrestavracija”, projekt adaptacji kościoła w Majdanie.

⁵² R. Qurini-Popławski, *Kościół parafialny pw. Św. Michała Archanioła w Ludwikówce*, [w:] *Kościoty i klasztory*, op. cit., t. 10, Kraków 2002, s. 210-211, 213.

⁵³ AALw., AP-19, pismo Izby Pracodawców w Przemysle Naftowym Wschodniej Małopolski do konsystorza lwowskiego z 10 czerwca 1924 oraz inwentarz kościoła w Bitkowie z 21 września 1935 (Bitków); Archiwum Państwowe w Krakowie, Oddział na Wawelu, TS nr 367, dokument dotyczący kościoła z 13 listopada 1857; TS nr 369, wycinki z gazet, 1865; AALw., AP-72, inwentarz parafii w Delatynie sporządzony przez ks. Jana Palicę proboszcza delatyńskiego 31 lipca 1935; *Schematismus archidioecesis leopoliensis ritus latini*, Leopoli 1901, s. 103; *Schematismus archidioecesis leopoliensis ritus latini*, Leopoli 1936, s. 142 (Delatyn).

⁵⁴ W. Urban, *Archidiecezja lwowska* [w:] Z. Zieliński (red.) *Życie religijne w Polsce pod okupacją 1939-1945. Metropolie wileńska i lwowska. Zakony*, Katowice 1992, s. 124-125; G. Mazur, *Pokucie w latach*, op. cit., s. 123, 164, 168, 171. W kwietniu 1944 r. odparto atak UPA wraz z żołnierzami niemieckimi, a po przejściu frontu – sowieckimi.

⁵⁵ Informacje uzyskane na miejscu w 1995 r.

⁵⁶ W. Urban, *Archidiecezja lwowska*, op. cit., s. 124.

⁵⁷ Z informacji uzyskanych na miejscu przyczyną uszkodzenia kościoła podczas drugiej wojny światowej miał być umieszczony na jego wieży niemiecki karabin maszynowy. Z. Hauser, *Podróże po cmentarzach Ukrainy – dawnej Małopolski Wschodniej*, t. I: *Województwo stanisławowskie*, Warszawa 1998 (=Dziedzictwo Kulturalne za Granicą. *Studia i Materiały*, 6 (9): *Cmentarze*), s. 37.

⁵⁸ AMP, TD VI, *Drohobycz. Sprawozdanie z dekanatu*, 6 kwietnia 1945.

⁵⁹ R. Quirini-Popławski, *Kościół parafialny pw. Św. Jana Chrzyciela w Podbużu*, [w:] *Kościół i klasztory*. op. cit., t. 6, Kraków 1998, s. 148, 150.

⁶⁰ K. Barański, *Przeminęli zagońcycy, chliborobi, chasydzi... Rzecz o ziemi stanisławowsko-kołomyjsko-stryjskiej*, Londyn 1988, s. 386; Z. Hauser, *Podróże po cmentarzach*, s. 123; R. Quirini-Popławski, *Kościół parafialny pw. Siedmiu*, [w:] *Kościół i klasztory rzymskokatolickie*, op. cit., t. 6, s. 180-181.

⁶¹ Informacje uzyskane w Wygodzie w 1995 r.

⁶² AALw., AR-Feliciental, list ks. Czesława Falkiewicza, delegata generalnego ks. zmartwychwstańców w Polsce do kurii w Lubaczowie, 14 października 1947; R. Quirini-Popławski, *Kościół parafialny pw. Św. Jana*, [w:] *Kościół i klasztory rzymskokatolickie*, op. cit., t. 6, s. 52-54, 56.

⁶³ Niestety, 22 października 2006 r., po złożeniu niniejszego tekstu do druku, świątynia spaliła się (<http://www.jlang.com/feliz/>).

⁶⁴ Na początku lat 90. XX w. cerkiew greckokatolicka weszła w posiadanie dawnego kościoła w Wygodzie używając tymczasowo część jego pomieszczeń do celów kultowych.

Fates of the Roman Catholic Churches in Beskidy Wschodnie Mts after 1939

(SUMMARY)

Article presents histories (obscure till now) of the Roman Catholic churches in Beskidy Wschodnie Mts after the beginning of the World War II. The structure of the Roman Catholic Church was not wider developed in these mountain province until the beginning of partition time. It was only in half of XIX c., when relatively big number of the independent parishes has been erected. In Autumn 1939 in the Beskidy Wschodnie Mts stood 13 parish churches, and at least further 3 were in the process of construction (Fig. 1).

In post-war period Roman Catholic churches on this territory were systematically destroyed and liquidated. Five parish churches has been completely destroyed (Borynia, Łomna, Schodnica, Synowódzko Wyżne, Wełdzirz). One should point out, that all from them, beside the one in Synowódzko Wyżne, have survived the WW II fights and has been finally destroyed in post-war years. The remaining churches has to play different sorts of secular functions, but their architecture has underwent deeper changes. In the church in

Turka (Photo 1) and Bitków gymnastic halls were arranged, in Komarniki and Delatyn (Photo 3) – a food storehouses, in Ludwikówka – a shop and in Borynia – a cinema (Photo 2). More original purposes were invented for the churches in Skole (municipal power station), Majdan (holiday house), Wygoda (seat of the local communist party committee, seat of the pioneers club and other) (Photo 4) and Podbuż (painters' workshop). Despite these new functions their technical state became worse and worse. Very exceptional was the situation of the church in Felicental (Photo 5), without any new role during long time, consequently adapted by Orthodox Church (Tab. 1).

After 1989 seven of still existing temples restarted having sacral character – four of them has been granted back to the Roman Catholic church (Delatyn, Komorniki, Turka, Skole), three transformed to the Orthodox churches (Felicental, Ludwikówka, Wygoda). Next four still have their secular functions. New church has been built exclusively in Borynia (on the place of the older one, destroyed in 1965) (Tab. 2).

*Rafał Qurini-Popławski, dr
Instytut Historii Sztuki
Uniwersytet Jagielloński
Kraków*

*Łukasz Qurini-Popławski, mgr
Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej
Uniwersytet Jagielloński
Kraków*